

Hun påpeker dessuten at utviklingen har gått i sikksakk: Norsk nasjonal identitet var mer politisk (les: nasjonalistisk) i 1500-tallet enn i 1700-tallet. Dog forekom der så sterke konstante trekk ved den nasjonale identitet i Norge at hun fristes til å forfekte en naturlig, nesten uforanderlig norsk identitet. Jeg kan berolige urolige lesere med at hun avviser denne fristelse. Men det er i hvert fall verd å merke seg at naturen, folket og historien fremdeles inngår som viktige elementer i norsk selvforståelse.

Øystein Rian

| JULIAN GOODARE: *The European Witch-Hunt*, Routledge, London/New York 2016, 430 s., 32,99 GBP.

Julian Goodare er en av Europas ledende forskere innen trolldomsforskning. Hans nye bok dekker trolldomsforfølgelsen i tidlig nytid hovedsakelig i Europa, men også med et lite sideblikk til Salem i USA. Trolldomsforskning har foregått de siste 20 år med jevn intensitet over hele Europa, men som oftest er det snakk om regionale eller nasjonale studier. Når det gjelder tidligere publiserte monografier som tar for seg trolldomsforfølgelsen, er det særlig to som er verdt å nevne. Den ene, Brian P. Levacks bok *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, først publisert i 1987 og 4. utgave i 2015, har vært et standardverk for studenter, forskere og et allment interessert publikum. Den andre, Wolfgang Behringers *Witches and Witch-Hunts: A Global History* fra 2004, plasserer trolldomsprosessene i Europa i en bred kronologisk og geografisk kontekst.

Et positivt trekk ved Julian Goodares bok er den oppdaterte kunnskap knyttet til trolldomsforskning i hele Europa som kommer frem. Det var stor variasjon mellom ulike områder når det gjaldt prosessenes omfang og hva slags type forfølgelse som foregikk. At denne boken presenterer oversikter over og sammendrag av det som forskningsmessig er utført innen feltet så langt, er en stor gevinst. Dette gjelder for alle land i Europa, også de nordiske land. Det gir en forståelse av trolldomsprosessenes intensitet og variasjon å se hvordan de ulike land fremtrer på kart og i tabeller.

Danmark plasserer seg i en europeisk kontekst som et land med midtels sterk forfølgelse, på linje med eksempelvis Sverige, Norge og Polen. Landene med ekstrem forfølgelse var Tyskland, Skottland, Østerrike og Sveits. Danske trolldomssaker er nevnt i flere kapitler, blant annet knyttet til ideer om inngåelse av pakt med djevelen, der danske trollkvinner under rettssaken bekjente at de hadde inngått pakt med en dreng. Denne drengen, demonen, ble så omskapt til et dyr etter

paktinngåelsen og ble sendt ut for å forhekse ofre. I Danmark finnes også et godt eksempel på en kongelig heksejeger, som også var høyeste rettslige myndighet. Dette var kong Christian IV, som i 1626 skrev til sin rådgiver at det var for mange hekser og at det var ønskelig at de ble fjernet en gang for alle. Rettens utøvere på alle nivåer hadde stor betydning for utviklingen av trolldomsprosesser. Også juridiske forhold i Danmark er tatt med i Goodares fremstilling, blant annet det faktum at avsagte dødsdommer ved lokal rett i trolldomssaker alltid måtte opp for en appelldomstol på høyere rettslig nivå.

I Norden som helhet har det foregått en betydelig aktivitet innen trolldomsforskning de siste årtier. Denne forskningen er i *The European Witch-Hunt* på en forbilledlig måte innlemmet i det totale europeiske bildet. Ikke minst er de særpregede og strenge trolldomsprosessene som foregikk i Finnmark lengst nord i Norge, viet oppmerksomhet. Når det gjelder europeiske land for øvrig, drøfter boken inngående de områdene der forfølgelsen var sterkest. Starten av trolldomsprosessene i Sveits i første halvdel av 1400-tallet går nøye inn på, og det kommer klart frem at det foregikk trolldomsforfølgelse både i katolske og protestantiske områder under hele den europeiske heksejakten.

Land i Øst-Europa som hittil ikke har vært mye fokusert på innen trolldomsforskning, er kommet med i boken, eksempelvis Russland og Polen. Det sannsynliggjøres hvorfor det var lite trolldomsforfølgelse i enkelte deler av Europa, hvorfor det var sen trolldomsforfølgelse i Russland og hvorfor det ikke var trolldomsforfølgelse i Det Ottomanske rike. *The European Witch-Hunt* går også inn på trolldomsprosesser i koloniene i Amerika, spesielt trolldomsprosessene i Salem i 1692. Hele den geografiske dimensjonen berikes ved at det gjennomgående tas inn sitater som belyser forfølgelsens karakter i de ulike land og områder.

Bokens 11 kapitler, med unntak av første kapittel, som er kronologisk, viser en tematisk tilnærming til stoffet. Dette fungerer godt for drøfting av innholdsmessige momenter og for komparasjon. Kapitlene tar for seg: Trolldom, Veien mot trolldomsforfølgelse, Trolldom og de intellektuelle, Hekser i lokalsamfunnet, Trolldom og folketro, Hekser og den gudelige stat, Hekser i retten, Trolldomsforfølgelsens dynamikk, Kvinner, menn og trolldom, Slutten på trolldomsforfølgelsen samt Perspektiver på trolldomsforfølgelsen. Til sammen belyser disse aspektene helt sentrale forhold ved den europeiske heksejakten og bidrar til innsikt i et meget sammensatt historisk fenomen.

Det er en stor utfordring å skulle ta for seg en slik tematisk bredde i en og samme bok, men Goodare makter gjennom stringent fremstilling å møte denne utfordringen. Med en omfattende kunnskapsmengde som fundament går drøfting av grunnleggende begreper, analyser

av sentrale aspekter, anvendelse av sekundærlitteratur og sitering fra kilder sømløst sammen til en smidig og lettlest tekst. Totalt gir boken et innsiktsfullt og oversiktlig bilde av et komplisert fenomen. Forfatteren tilstreber å presentere et spekter av fortolkninger samt ulike sider ved tematikken. Ulike tematiske vinklinger muliggjør en tekstlig fremstilling som kombinerer det å etablere et bakgrunnsteppe med fokus på enkeltsaker. Til bakgrunnsstoffet hører fremstilling av styresett i de ulike europeiske områder, slik at kompleksiteten i styre reformer og jurisdiksjon trer frem. Et grundigere innblikk i enkelte trolldomssakers utvikling gis gjennom eksempler fra originalkilder. Denne vekselvirkningen presentasjonsmessig gir variasjon og øker lesverdigheten. For alle de tematiske områdene som bringes opp, kjennetegnes boken av en velbegrunnet og balansert fremstilling.

Forklaring på trolldomsprosessenes oppkomst i tidlig nytid finner Goodare i begrepet Den gudelige stat. Han ser på heksejakt som en øvelse i statsmakt og påpeker hvordan staten var ansvarlig for forfølgelse gjennom regulære rettssaker og henrettelser. I tidsrommet for den protestantiske reformasjon og den katolske motreformasjon agerte disse reformbevegelsene både mot hverandre og parallelt med hverandre. Gjennom statlig autoritet omformet disse bevegelsene den måten myndighetene samhandlet med vanlige folk på, samtidig som det ble stilt nye krav til allmuen. Heksejakt ble ført fra den ene så vel som fra den andre side. Begge bevegelsene trengte å forsikre seg om folkets gudelighet og arbeidet for utryddelse av ugudelighet. En ting de hadde felles, var synet at hekser var ugudelige. Den gudelige stat kunne godt være en stat der heksejakt ble drevet. Dette var i særdeleshet slik fordi Den gudelige stat var en prosess mer enn en statisk tilstand, en prosess som strebet etter gudelighet og som brukte sin myndighet til å tvinge gjennom gudelighet blant folk. Goodare argumenterer for at heksejakt var en del av en kamp mellom den guddommelige hersker, som søkte gudelig orden, og djevelen, som søkte ugudelig uorden. Religiøs reform og heksejakt var nær forbundet, noe som fremheves i boken når det gjelder å forstå hvorfor trolldomsprosessene hadde sin mest intense periode på 1500- og 1600-tallet, da reformasjonen og motreformasjonen var vesentlige elementer på statlig agenda.

Det er blant hekseforskere ulike oppfatninger om hvilke faktorer som har vært avgjørende for den utbredelse trolldomsprosessene fikk. Var det de lærde ideene knyttet til en europeisk doktrine som het demonologi – der inngåelse av en pakt med djevelen spilte en sentral rolle – som ble utslagsgivende, eller var det forestillinger fra folketroen og allmuens mentalitetshorisont som fikk størst betydning? En drøfting av folkelige kontra lærde trolldomsbegreper gis rikelig plass i *The European Witch-Hunt*. Boken går grundig inn på begrepsdrøfting samt

stiller spørsmålet hvordan man kan fortolke og forstå betydningen av det tankegodset og de forestillinger som ble avgjørende for trolldomsforfølgelsen. Goodares synspunkt er at både lærde og folkelige ideer hadde innvirkning på trolldomsprosessene. På den ene side ble lærde ideer om trolldom i hovedsak introdusert i rettssalen av forhørerne i form av ledende spørsmål, med den virkning at de tilståelsene anklagede personer kom med, gikk i den ønskede retning. På den andre side brakte anklagede personer med seg sin forestillingsverden og lot elementer av folketro veves inn i de tilståelser som ble avlagt under rettssaken. Mens elementer knyttet til folketro i stor grad var knyttet til skadevoldende trolldom utøvd av enkeltpersoner, var lærd tankegods knyttet til kollektiv utøvelse av trolldom ut fra demonologisk modell.

Under trolldomsprosessene forekom både enkeltstående saker, der enkeltindivider ble ført for retten anklaget for trolldom, og kjedeprosesser, der mange personer i løpet av kort tid førtes for retten i saker som var forbundet med hverandre. Begge disse typene trolldomssaker behandles inngående i Goodares bok. I enkeltsakene var det som oftest skadevoldende trolldom, *maleficium*, som var anklagegrunn, mens kjedeprosessene var sentrert rundt demonologi. Under den sistnevnte typen saker navngav den først anklagede personen i kjeden andre personer som ble sagt å ha deltatt på en trolldomssamling, noe som gav en eksplosiv økning i antall mistenkte. Dødsdomsraten i kjedeprosesser var adskillig høyere enn i enkeltsaker.

Utøvelse av trolldom var en kriminell handling i tidlig nytid, på linje med mord og tyveri, og trolldomsforbrytelsen ble behandlet av rettsapparatet i saker der dom avslutningsvis ble avsagt. En dødsdom i en trolldomssak lød: Til ild og bål. Boken går svært nøye inn på de ulike stadier i utviklingen av en trolldomssak. En slik sak kunne noen ganger begynne med en anklage mot en enkeltperson i et lokalsamfunn, andre ganger med utleggelse av mange personer samtidig i en rettssal under en kjedeprosess. Gjennom grundige analyser følges sakens stadier frem mot domsavsigelse. Landsbyheksen som stereotyp skikkelse har en rolle i disse analysene, men det har også den demoniske heksen. Dynamikken i en trolldomssak er omfattende, og boken utvikler resonneringer der enkeltsaker så vel som kjedeprosesser ivaretas.

Ett av spørsmålene som drøftes i *The European Witch-Hunt* er hvem som var de egentlige pådriverne under trolldomsprosessene: var det snakk om statlig initiering eller lokal initiering? Goodare argumenterer overbevisende for at særlig den lokale elite hadde stor betydning for igangsettelse og videreføring av trolldomssaker. Dette var et sjikt som hadde interesse for forfølgelse av hekser, og deres aktivitet kan knyttes til det faktum at majoriteten av de anklagede under trolldoms-

prosessene var vanlige mennesker som bodde i landsbyer. I denne argumentasjonen berøres også et annet relevant spørsmål innen trolldomsforskning, nemlig om hekseanklager kom nedenfra eller ovenfra. Goodare er av den oppfatning at begge disse ytterpunkter hadde en viss innvirkning. Imidlertid hevder han at anklager fra naboer ikke kan sies å være en tilstrekkelig forklaring eller drivkraft for trolldomsprosessene sett under ett. Likeså hevdes at staten har betydning for trolldomsprosessene gjennom sitt mål om Den gudelige stat, men at de som satte dette igjennom på lokalt nivå, var den lokale elite.

Kjønn er et aktuelt tema knyttet til trolldomsprosesser. Gjennomsnittlig var det 80 % kvinner og 20 % menn som ble anklaget og rettsforfulgt for trolldom. *The European Witch-Hunt* går ikke bare inn på hvorfor de fleste var kvinner, men også hvorfor noen var menn. Patriarkatet, som var bevisst fostret gjennom politisk handling, påpekes. Et kvinnesyn preget av negative stereotypier, som – når det kobles til makt – leder til diskriminering og undertrykkelse. Disse ideene var delt både av elite og vanlige folk, men ble brukt på ulik måte. Boken peker på fire stereotype bilder av kvinner på 1500-tallet: Den gode kvinne; Den seksualisert utagerende; Den argumenterende; Heksen. Ut fra demonologisk tankegang kunne både kvinne og mann inngå djevlepakt og dermed figurere som en demonisk heks. Imidlertid var djevlepakt i hovedsak en pakt mellom djevelen og en kvinne, og det demonologiske tankegodset sentrerer omkring seksuelle bilder og forestillinger. For mannlige hekser fantes en rekke stereotype bilder, eksempelvis en magiker som brukte ritualer for å tilkalle djevler eller en hekseprest som brukte sakramentene til magisk praksis. Bokens drøfting av kjønn løfter frem mye ny forskning.

The European Witch-Hunt forklarer avslutningen av trolldomsprosessene ut fra tre faktorer. For det første hadde det å gjøre med det juridiske; jurister og dommere ble klar over begåtte feil i rettspraksis. For det andre hadde det å gjøre med det ideologiske; politikere mistet interessen for å forfølge hekser fordi de ideologisk begynte å akseptere religiøs pluralisme. For det tredje sluttet de lærde å ta de demonologiske ideene alvorlig ettersom opplysningstidens ideer nå gjorde seg gjeldende. Djevelen var ikke lenger nødvendig for å forklare merkelige begivenheter. Goodares argument er at disse tre elementene virket sammen og at man som resultat så statlig innvirkning ved at det ble flere frifinnelser i trolldomssaker enn tidligere. Det er vanskelig å skille disse tre elementene fra hverandre; dersom politikere fant heksejakt ideologisk unødvendig, ville dommere føle mindre behov for å oppnå domfellelser over hekser. Dersom intellektuelle sirkulerte nye vitenskapelige ideer, ville juridiske embetsmenn og politikere føle at demonologi var i ferd med å miste troverdighet. Endelig førte disse tre

elementene til at djevelen som figur ble redusert og falt ned fra sin trone. Boken gir en klar og fornuftig begrunnelse for trolldomsprosessen endepunkt, noe som ellers kan etterlyses i forskningslitteraturen.

Forskning på trolldomsprosesser er et blomstrende felt. Julian Goodares bok om den europeiske heksejakten er nyskapende i den forstand at forfatteren presenterer nye analyser og nye forklaringer på aktuelle forskningsspørsmål. Hans perspektiver på trolldomsforfølgelsen fortjener oppmerksomhet. Goodare viser i sin fortolkning av den europeiske trolldomsforfølgelsen kunnskap, vilje og evne til å sette fenomenet inn i den samtidige historiske ramme. Men desto viktigere er distanse til stoffet, et skarpt overblikk og en analytisk holdning. Goodares mål er å finne forklaringsvariabler og mønstre som er holdbare for materialet som helhet. Dette gjør at de mange fasetter i denne materien får tre frem, også de som kompliserer et forenklet bilde. I de analyserende passasjene understreker forfatteren hensyntagen til de mange momenter, og dermed nødvendigheten av et nyansert bilde. Goodare avslutter sin bok med å si at dersom den europeiske trolldomsforfølgelsen kan lære oss noe i dag, er ideen om at vi kunne vært ofrene lett å godta. En vanskeligere lærdom å ta inn er at vi kunne ha vært forfølgerne.

Liv Helene Willumsen

| ANNA MARIA FORSSBERG: *The Story of War. Church and Propaganda in France and Sweden 1610-1710*, Nordic Academic Press, Lund 2016, 288 s., 239 SEK.

Bogens emne er noget snævrere end titlen angiver, nemlig takkegudstjenesterne med afsyngelse af *Te Deum laudamus* („O store Gud vi love dig“, *Den danske Salmebog*, nr. 9) efter en sejr eller fredsslutning. De var gammel skik i hele kristenheden og studeres her i systematisk sammenligning mellem to kongeriger, som både konfessionelt og politisk var meget forskjelligt bygget op.

Disse forskelle viser sig at slå kraftigt igennem både i de tekster, der blev distribueret til brug i gudstjenesten, og i hele ritualets afvikling. I Sverige var teksterne langt mere informative. Det var en side af en stærkere bestræbelse på at engagere alle undersåtter, først og fremmest som en samlet menighed, der i kor og takt vendte sig til Herren, men også som fædrelandets folk og som deltagere i et politisk system, der efter tidens målestok gav indflydelse til mange. I Frankrig var det rigets ledende skikkelser, især i Paris, der var i fokus ved selve gudstjenesten, mens folket blev engageret som tilskuere til de foregående processioner og deltagere i den efterfølgende offentlige fest. To elemen-